Кыргызстанда Акчалай Которуулардын Экономикалык Өсүүгө Таасири

The Impact of Remittances on Economic Growth of Kyrgyzstan

Dr. Burulcha Sulaimanova (Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Kyrgyzstan)

Daniyar Jasoolov (Public Fund AVEP, Kyrgyzstan)

Abstract

The aim of this paper is to study the impact of remittances on the gross domestic product of Kyrgyz Republic, by using empirical estimation methods, such as the method of simultaneous equations, the Autoregressive Distributed Lag and Vector Autoregressive models. While there is a long run relationship between remittances and economic growth of Kyrgyzstan, according to the estimation results of the simultaneous models, there is statistically significant positive correlation of households' final consumption and imports with remittances, and simultaneously significant positive effect of consumption on GDP, and significant, but negative impact of imports to GDP. Moreover, the small but significant impact of remittances on demand for domestic products were found.

1 Акчалай Которуулардын Көлөмү Жана Динамикасы

Кыргызстанда тышкы миграциялык процесстердин күч алышы менен бирге, эмгек миграциясында жүргөндөр тарабынан Кыргызстанга жөнөтүлгөн акчалай каражаттардын акыркы он беш жылда ылдам өсүүсү байкалган. Дүйнөлүк Банктын маалыматы боюнча 2000-жылы акчалай которуулардын көлөмү 8.84 миллион АКШ долларын жана Ички дүң продуктусунун 0.65 % гана түзсө, 2002-жылдан тартып акчалай которуулардын көлөмү кескин түрдө өскөн. Эгерде 2003-жылы акчалай которуулардын көлөмү 78.16 миллион АКШ долларын (ИДПнун 4.07 %) түзсө, бул көрсөткүч 2014-жылы 2 242.83 миллион АКШ долларына (ИДПнун 30.29 %) жеткен, жана 28.7 эсе өскөн.

График 1. Кыргызстандын ички дүң продуктусу, акчалай которууларынын көлөмү (АКШ доллары менен) жана ИДПга карата үлүшү (%). Булагы: Дүйнөлүк Банк, WDI 2016

Акчалай которуулардын Ички продуктусуна карата үлүшүн гана эске алганыбызда Дүйнөлүк Банк тарабынан 2016-жылы жарыяланган «Миграция жана акчалай которуулар маалымдасында» (“Migration and remittances factbook 2016”) Кыргызстан 2014-жылы акчалай которуулардын ИДПсуна болгон үлүшүнө эң чоң он мамлекеттердин катарында, Тажикистандан (41.7 %) кийин, экинчи орунду 30.3 % менен ээлеген. Бул көрсөткүч которулган акчалай каражаттардын чоңдугу жалгыз гана Кыргызстанда эмес, ошондой эле дүйнөлүк деңгээлде, жанабашка мамлекеттерге салыштырмалуу ички экономиканы олутту түрдө таасирин тийгизген финансылык каражат экендигин көрсөтүүдө.

График 2. Кыргыз Республикасынын төлөм теңдеми, күндөлүк операциялардын счёту, (млн.АКШ доллары менен). **Булагы:**Кыргыз Республикасынын Улуттук Банкы

Акчалай которуулардын ылдам өсүүсү менен бирге Кыргызстандын чет өлкөдөн келген негизги каржы булагы жана төлөм теңдемин жакшыртуучу инструмент катары дагы балоо мүмкүн. Төмөндө берилген сүрөттө күндөлүк трансферттердин күндөлүк операциялар счётуна орду көрсөтүлүп, кирешелер, товарлар жана кызмат көрсөтүүнүн терс балансынын олутту бөлүгүнүн күндөлүк трансферттер тарабынан жоюулгандыгын көрө алабыз. Тактап айтканда, кирешелер, товарлар жана кызмат көрсөтүүнүн балансы 2014-жылы – 4 036.1 миллион АКШ долларды түзсө, күндөлүк трансферттер бул көлөмдүн жарымын же 53.91 % түзүүдө.

Ал эми акчалай которуулар чет өлкөдөн келген финансылык каржы булагынын эң маанилүү катарын толуктагандыгын, анын Кыргызстанга келген тикелей инвестициянын көлөмүн салыштыруу жолу менен түшүндүрө алабыз. 2014 – жылы тикелей инвестициялардын көлөмү 343 миллион АКШ долларды түзсө, күндөлүк трансферттердин көлөмү 2 175.8 миллион АКШ долларын түзүп, тикелей инвестициялардан 6.34 эсе жогору болгондугун белгилеп кетсек болот.

Акчалай которуулардын туруктуулугу жөнүндө сөз кылсак, анда акчалай которуулар 2000-жылдан тартып өсүүдө болгондугун, бирок 2009-жылы дүйнөлүк финансылык кризиске байланыштуу азайгандыгын белгилеп кетсек болот. Кыргызстанга которулган акча каражаттарынын көлөмү 2009 – жылы, 2008 же 2010 - жылдарына салыштырмалуу, төмөн болгону менен ИДПна болгон үлүшү жогору деңгээлде калган. Сейитовдун (2012) эсептөөсү боюнча акчалай которуулардын Кыргызстандын Ички дүң продуктсуна үлүшү 2008-жылы 27,1 %, 2009-жылы 20,1 %, 2010-жылы болсо 26,0 пайызды түзгөн. Бул маалыматтардын негизинде 2009-жылдагы финансылык кризистин которулган акча каражаттардын көлөмүнө таасирин тийгизгендигин, бирок ошол эле учурда акчалай каржаттардын кризиске чейинки көлөмүнө тездик менен жеткендигин жана андан соң 2014-жылга чейин өсүү багытында болгондугун белгилесек болот.

ОБСЕ жана Европалык комиссиянын 2009-жылы Кыргыз Республикасынын түштүк региондорунун тышкы миграциясын изилдөө максатында 1200 респондентке жүргүзгөн сурамжылоонун негизинде 2009-жылдын Дүйнөлүк финансылык кризиске карабастан респонденттердин 83,8 пайызы Россия Федерациясында калып иштеп жаткан мигранттардын үй-бүлөлөрүнө таандык. Бул көрсөткүч мигранттардын туруктуу түрдө иштегендигин жана Кыргызстанда калган үй-бүлөлөрүнө акчалай каражаттарды жөнөткөндүгүн көрсөтүү менен бирге, которулган акчалардын финансылык шокторго каршы туруктуу мүнөзгө ээ экендигин көрсөтөт (Лукашова жана Макенбаева, 2009).

Кыргызстандын миграциясынын негизги багыты жана көлөмү Россия Федерациясына жана Казахстан мамлекетине карай болгондугу үчүн, акчалай которуулардын акыркы он жылда кескин бир өсүү тенденциясы менен бирге сезондук эффектке ээ болгондугун жана орточо эсеп менен 2005-2016 жылдары арасында акчалай которуулардын 93.6 % жана 1.4 % Россия Федерациясы менен Казахстандан болгондугун төмөндөгү сүрөттө көрүү мүмкүн.

График 3. Жеке адамдардын акча которуу системалары аркылуу которуулары (миллион АКШ доллары).
Булагы: Кыргыз Республикасынын Улуттук Банкы

Мараттын (2009) Кыргызстандын эмгек миграциясы тууралуу макаласында, кыргыз мигранттардын 71% Россия Федерациясы жана Казакстан Республикасына сезондук жумушка жалданып кетүүдө экендигин белгилеген. Кыргыз мигранттары жаз айларында кетип, кыш айларында кайра кайтып келгендигин же бул мезгил аралыгында жалданып иштегендигин жана акчалай каражаттарын мамлекетине белгилүү бир мезгилде жөнөткөндүн белгилеген, буга байланыштуу акчалай каражаттары мезгил таасирин маалыматтарында камтыганын айта алабыз.

Мезгил таасирлеринен улам акча которуулардын негизги динамикасын көрүү кыйынчылыгы туулат. Бул учурда сезондук таасирини жокко чыгаруу жана акчалай которуулардын динамикасын так көрүү максатында убакыт катарларынын анализинде кеңири колдонулган сезондук өзгөрүүлөрдү жок кылуу ыкмаларын колдонуу керек десек болот. Тактап айтканда, жогорудагы маалыматтын бир жыл мурунку маалыматка айырмасын алуу ыкмасын колдонуунун натыйжасында акчалай которуулардын мезгил таасиринен тазалангандыгын айтуу мүмкүн.

Кыргызстанга которулган акчалай каражаттардын сезондук таасирге карата туураланган маанилери төмөндөгү сүрөттө берилген, жана 2005-жылдан тартып акчалай которуулардын жылына өсүүсү байкалган, ал эми 2009-жылы акчалай которуулардын терс мааниге ээ болгондугу Дүйнөлүк финансылык кризиске байланыштуу болгонун көрүү мүмкүн. Бирок Кыргызстанга келген акчалай которуулардын 2009-жылдан тартып 2010-2011 жылдары кайрадан көбөйүү багытында болгондугун жана кризистин таасирин кыска мөөнөткө гана тарагандыгын көрүү мүмкүн. Ал эми 2012-жылдан тартып акчалай которуулардын өсүү темпинин басаңдагандыгын айта алабыз. Акчалай которуулардын көбөйүү темпинин азайышынын Кыргызстандын тышкы миграциясынын 2012-жылдан тартып, Россия Федерациясында жарандык алуу үчүн киргизилген чектөөлөргө байланыштуу болгону менен түшүндүрүү болот.

Акчалай которуулардын 2014-2015 жылдары көлөмүнүн төмөндөшү байкалууда. 2014-жылы Кыргызстанга которулган акчалай каражаттардын нөлгө жакын болушу, бул жылы которулган акча каражаттардын көлөмү бир мурунку жылга салыштырмалуу өспөгөндүгүн көрсөтүүдө. 2014-жылы Кыргызстанга которулган акчалай каражаттардын 2013-жылга салыштырмалуу өспөгөндүгүн жана 1.42 % азайгандыгын (2013-жылы акчалай которуулардын көлөмү 2 268.15 миллион АКШ долларынан, 2014-жылы 32.28 миллион АКШ долларына азайып, 2 235.87 миллион АКШ долларын түзгөн), бул жылы Кыргызстандан Россия Федерациясына барган мигранттардын санынын азайышы менен түшүндүрүүгө мүмкүн.

Ал эми 2015-жылы Кыргызстанга которулган акчалай каражаттардын көлөмүнүн 2014-жылга салыштырмалуу азайышынын эки негизги себеби катары 2015-жылы Россия Федерациясында мигранттарга карата ишке орношу шарттарынын өзгөрүшү менен Россия Федерациясындагы экономикалык кризис менен түшүндүрүү мүмкүн. 2015-жылы Кыргызстанга акча которуулардын жалпы көлөмү 1 683.63 миллион АКШ долларын түзүп, 2014-жылга салыштырмалуу 24.70 % азайган.

График 4. Жеке адамдардын акча которуу системалары аркылуу которууларынын бир жыл мурунку маанисине айырмасы (млн. АКШ доллары). Булагы: КР УБтын маалыматтарынын негизинде эсептелген

2015-жылдагы кескин түрдө акчалай которуулардын азайышынын эки себебинен башка, азайуунун негизги себеби катары Россия Федерациясынын валюталык рыногундагы абалга көбүрөөк байланыштуу болгондугун божомолдоо мүмкүн. Салыштыруу максатында сезондук таасирлерге туураланган акчалай которуулар менен бирге кыргыз сомунун орус рублуна карата эки тараптуу реалдуу алмашуу курсунун индекси дагы берилген. Бул жерде 2014-жылдын аягынан же Россия Федерациясында бул периодто башталган экономикалык кризистен тартып орус рублунун кыргыз сомуна карата олутту девальвациясын көрүү мүмкүн. Ошол эле учурда орус рублунун кескин түрдө баркынын жоготуусу Кыргызстанга которулган акчалай каражаттардын дагы көлөмүнө таасирин тийгизүүдө. Себеби Россия Федерациясында эмгектенген мигранттар эмгек акысын рубль менен алууда жана Кыргызстанга рубль менен жөнөтүлөт, бирок расмий статистикалык маалыматтар тарабынан АКШ доллары менен көрсөтүлгөндүгү үчүн, которулган акчалай каражаттардын көлөмү олутту түрдө рублдун девальвациясынан улам азайууда. Бул жерде Россия Федерациясынан которулган акчалай каражаттардын 80 % рубль менен жөнөтүлөөрүн белгилеп кетсек болот (Муктарбек кызы ж.б., 2015). Карымшаков жана Сулайманованын (2015) эсептөөсүндө Кыргызстанга которулган акчалай каражаттарды АКШ доллары менен эмес рубль менен чагылгандырганда, анда бул каражаттардын көлөмүндө азайуу байкалбагандыгы белгиленген (Карымшаков жана Сулайманова, 2015). Рублдун девальвациясы Кыргызстанда калган мигранттын үй-бүлөсүнүн АКШ доллары менен сатып алуу күчүнүн төмөндөшүнө алып келүүдө, бирок ошол эле учурда экономикалык кризис учурунда дагы Россия Федерациясындагы эмгектенген мигранттар акчалай которуулардын жалпы көлөмүн азайтпаганга аракет кылууда.

Россия Федерациясынын 2014-жылдан тартып миграциялык саясатындагы өзгөрүүлөр менен 2015-жылдагы экономикалык кризистен, жана басымдуу бөлүгү рублдун девальвациясынан улам Кыргызстанга которулган акчалай каражаттардын кескин түрдө азайгандыгын айтуу мүмкүн. Ошол эле учурда, Кыргызстанга которулган акчалай каражаттарынын 95 % Россия Федерациясынан келгендеги үчүн бул мамлекеттин экономикалык өсүүсү менен бирге миграциялык саясатындагы өзгөрүүлөргө каршы, Кыргызстандын тышкы миграциясы жана анын натыйжасында акчалай которуулары көз каранды болууда.

2 Акчалай Которуулардын Экономикалык Өсүүгө Таасирин Моделдөөнүн Методологиясы

Акчалай которуулардын экономикалык өсүү менен түз байланышы

Акчалай которуулардын экономикалык өсүүгө таасирин илимий адабиятта талдоо жүргүзгөнүбүздө, негизинен кеңири колдонулган үч моделдин же балоо ыкмаларын колдонуу мүмкүн экендигин көрүү мүмкүн. Булар акчай которууларын тикелей экономикалык өсүү менен болгон кыска жана узак мөөнөттөгү байланышын сынаган Кечигүүсү таралган авторегрессиялык (ARDL) моделдер, экономикалык өсүүнүн макроэкономикалык факторлорунун анализинин камтыган Бир учурдуу теңдемелер системасы жана Вектордук авторегрессиялык (VAR) моделдер.

Акчайлай которуулардын Кыргызстандын экономикалык өсүүсү менен түз байланышын анализдөө максатында Кыргызстандын ички дүң продуктусунун айлык номиналдуу маанисинин Көз карандысыз

мамлекеттердин шериктештигинин Мамлекеттер арасы статистикалык комитетинин интернет булагынан алынгандыгын жана Кыргыз Республикасынын Улуттук Банкынын кыргыз сомунун АКШ долларына карата орточо айлык алмашуу курсуна бөлүнүп, Кыргызстандын ИДПсунун мааниси моделде АКШ доллары менен берилген. Ал эми акчалай которуулардын мааниси Кыргыз Улуттук Банкынын берген расмий статистикалык маалыматтарынан пайдаланылган, жана моделде Кыргызстанга чет өлкөдөн келген акчалай которуулардын көлөмү айлык мааниде АКШ доллары менен берилген. Ошону менен бирге бул маалыматтар мезгилдин таасирин камтыгандыгы үчүн ар бири сезондук оңдоолордон өткөрүлгөн жана дисперсияда стационардуулукту камсыздандыруу максатында ар биринин логарифмалык мааниси алынган жана ARDL модели үчүн жалпысынан 2005-жылдын январь айынан тартып 2015-жылдын декабрь айына чейин 132 байкоолор колдонулгандыгын айта алабыз.

ARDL моделинин акчалай которуулары менен экономикалык өсүүнүн анализин кылуу үчүн коинтеграция моделдеринин арасынан эң оптималдуу болгондугун белгилөө мүмкүн (Sharaf, 2014). Биринчиден ARDL моделин балоо үчүн колдонулган өзгөрмөлөрдүн интеграция тартибинин тең болуусу зарыл эмес, бул жакта өзгөрмөлөрдүн интеграция тартибинин эки болбошу керек экендигин айтуу зарыл. Экинчиден ARDL моделин бир теңдемелүү балоо методу болгону менен бир учурда кыска жана узак мөөнөт таасирлерин бергендигин айта алабыз. Үчүнчүдөн ARDL моделинде эндогендик өзгөрмөлөрдүн болушу моделдин натыйжаларына таасирин тийгизбейт жана объективдүү балоолор менен бирге жарактуу t-статистикасын берүүдө (Sharaf, 2014). ARDL модели өзгөрмөлөрдүн стационардуу болуп болбошуна сезимтал болбосо дагы алардын экинчи тартиптен стационардуулугун текшерилиши абзел. Ал үчүн ар бир өзгөрмө стационардуулук тесттери менен бааланат, тактап айтканда Кеңейтилген Дикки-Фуллер тести колдонулат.

ИДП жана акчалай которууларынын стационардуулугунун тартиптери текшерилген соң алардын арасында себептик байланышын текшерүү үчүн ар биринин экинчисинин себеби болуп болбогондугу анализденет. Башкача айтканда, акчалай которуулардын (lr_sa_t) Ички дүң продуктусуна (lg_sa_t) жана Ички Дүң продуктусунун акчалай которууларга таасир тийгизип тийгизбегендиги ARDL моделинин жардамы менен бааланат (Sharaf, 2014). Кечигүүсү таралган авторегрессиялык моделдин формуласы төмөндөгүдөй:

$$\begin{aligned} \Delta lg_sa_t &= \gamma_1 + \sum_{i=1}^p \varphi_{1i} \Delta lg_sa_{t-i} + \sum_{i=0}^q \theta_{1i} \Delta lr_sa_{t-i} + \tau_1 lg_sa_{t-1} + \tau_2 lr_sa_{t-1} + \xi_{1,t} \\ \Delta lr_sa_t &= \gamma_2 + \sum_{i=1}^p \varphi_{2i} \Delta lr_sa_{t-i} + \sum_{i=0}^q \theta_{2i} \Delta lg_sa_{t-i} + \tau_1 lr_sa_{t-1} + \tau_2 lg_sa_{t-1} + \xi_{2,t} \end{aligned} \quad (1)$$

Коинтеграциянын ARDL же чектүү тест ыкмасында моделде колдонулган өзгөрмөлөрдүн узак мөөнөттөгү байланышыны эки статистиканын негизинде аныкталат, алар: F-статистикасы жана моделде колдонулган өзгөрмөлөрдүн кечигүүсүнүн жалпысынан статистикалык жактан маанилүүлүгү же $H_0: \tau_1 = \tau_2 = 0$ гипотезасы текшерилет; экинчиси бул көз каранды өзгөрмөнүн кечигүүсүнүн статистикалык жактан маанилүүлүгү текшерилет. Айрыкча F-статистикасы стандарттык F-таркалышынын ылайык бааланбайт жана Песаран тарабынан сунушталган жогорку жана төмөнкү критикалык чектер менен салыштыруу керек. Бул жерде төмөнкү критикалык чектер өзгөрмөлөрдүн баардыгынын деңгээлде стационардуу болгон учурунда, ал эми жогорку критикалык чектерде болсо өзгөрмөлөрдүн биринчи тартипте стационардуу болгон учурларга карата эсептелгендигин айтып кетсек болот. F-статистикасынын жогорку критикалык чектерден көп болгон учурда, өзгөрмөлөрдүн арасында узак мөөнөттө коинтеграциясы тууралуу сөз кылуу мүмкүн.

Акчалай которуулардын экономикалык өсүү менен кыйыр байланышы

Акчалай которуулардын экономикалык өсүүгө керектөө чыгымдарына, инвестиция жана импорт аркылуу тийгизген кыйыр таасир анализин жүргүзүү үчүн Кейнестик макроэкономикалык моделди колдонуу илимий адабиятта кеңири таркагандыгы жана бул изилдөөнүн максаттарына ылайык болгондугу тууралуу жогорудагы бөлүмдө айтылган. Бул модел төрт негизги мүнөздөмөчү теңдемелерден турат, керектөө чыгымдарынын модели, инвестиция, импорт жана Ички дүң продуктусунун модели. Структуралык моделдердин түзүлүшү төмөндөгүдөй:

$$\begin{aligned} C_t &= \alpha_0 + \alpha_1 C_{t-1} + \alpha_2 R_t + \xi_t \\ I_t &= \delta_0 + \delta_1 K_{t-1} + \delta_2 R_t + \delta_3 Y_t + \varepsilon_t \\ M_t &= \beta_0 + \beta_1 M_{t-1} + \beta_2 R_t + \beta_3 Y_t + \theta_t \\ Y_t &= \gamma_0 + \gamma_1 C_t + \gamma_2 I_t + \gamma_3 G_t + \gamma_4 X_t + \gamma_5 M_t + u_t \end{aligned} \quad (2)$$

Бул жерде керектөө чыгымдарынын (C_t) функциясы акчалай которуулардан (R_t) жана керектөө чыгымдарынын бир жыл мурунку маанилеринен (C_{t-1}) түзүлүүдө. Ал эми инвестициянын функциясы (I_t) туруктуу капиталдык бир жыл мурунку маанисинен (K_{t-1}) жана акчалай которуулар (R_t) менен

Ички дүң продуктунун (Y_t) маанисинен турат. Импорттун (M_t) модели анын өткөн мезгилге таандык маалыматтарынын же бир жыл мурунку мааниси (M_{t-1}) менен акчалай которуларынан түзүлсө; ИДПнун модели керектөө чыгымдары, инвестиция, импорт, экспорт (X_t) жана мамлекеттик чыгымдардан турат.

Жогоруда берилген моделдерде керектөө чыгымдары, инвестициянын көлөмү, импорт жана ИДП эндогендик өзгөрмөлөрдүн тизмесинде болсо, калган өзгөрмөлөр - акчалай которуулар, мамлекеттик чыгымдар, импорттун кечиккен мааниси, туруктуу капиталдын бир жыл мурунку мааниси жана экспорт – экзогендик болгондугун белгилеп кетсек болот.

Структуралык теңдемелердин ичинде эндогендик өзгөрмөнүн түшүндүрүүчү алмашуучулардын арасында болушу, анын бул моделдин калдыктары менен корреляциясына алып келүүдө. Ал эми эндогендик өзгөрмө көп учурда системадагы башка моделдерде түшүндүрүлүүчү өзгөрмөнүн ролун алууда жана системадагы моделдердин калдыктарынын өз ара корреляциясына себеп болот. Бул жагдайда көз карандысыз өзгөрмөнүн моделдин калдыгы менен жана теңдемелердин калдыктарынын өз ара корреляциясынан улам Эң кичине квадраттар методу менен теңдемелер системасын балоо Классикалык линеардуу регрессиялык моделдин болжолдоруна дал келбейт жана Үч басамактуу эң кичине квадраттардын методун колдонуу керек экендигин белгилеп кетсек болот. Ал үчүн моделдин системасы түзүлөт жана алардын ар бири аныктоочу же идентификация тесттерине кабылат, андан соң Хаусман тестинин жардамы менен Бир учурду теңдемелер системасынын туура түзүлгөндүгү аныкталат жана Үч басамактуу эң кичине квадраттар методу менен моделдер бааланат.

Моделде колдонулган маалыматтардын баардыгы Дүйнөлүн Банк тарабынан АКШ доллары менен жарыяланган, 1993-2014 жылдар арасындагы маалыматтарды камтыйт жана моделде ар биринин логарифмалык маанилери колдонулган.

Акчалай которуулардын ички товар-кызмат талабына таасири

Акчалай которуулардын экономикалык өсүү менен түз байланышы менен бирге кыйыр түрдө таасирин анализин кылган соң, акчалай которуулардын ички өндүрүшкө болгон талап менен байланышын талдоо максаты коюлууда. Башкача айтканда Кыргызстандын экономикалык өсүүсү менен бирге акчалай которуулардын ички өндүрүшкө талапты жандандыруу инструменти катары кароо мүмкүнбү деген суроого жооп изденүүдө. Себеби Кыргызстанга келген акчалай которуулар индивидтердин жеке керектөө чыгымдары менен тыгыз байланышта болгондугу, бул багытта Кыргызстан боюнча жасалган илимий адабияттарда тастыкталгандай, бул жеке керектөө чыгымдардын олуттуу бөлүгү чет өлкөдө өндүрүлгөн товарларга сарпталгандыгын белгилеп кетсек болот. Бул себептен улам Кыргызстандын ички экономикасына, өндүрүшүнө болгон талаптын акчалай которуулар менен байланышын анализдөө кажет. Ал үчүн макроэкономикалык теориянын негизине таянып төмөндөгү ички талапка тийиштүү өзгөрмөнү, ($C_t + I_t + G_t$) эсептөө максаты коюлууда (Макроэкономика, 2013: 169 б.):

$$\begin{aligned} Y_t &= C_{d,t} + I_{d,t} + G_{d,t} + X_t \\ C_t &= C_{d,t} + C_{f,t} \text{ же } C_{d,t} = C_t - C_{f,t} \\ I_t &= I_{d,t} + I_{f,t} \text{ же } I_{d,t} = I_t - I_{f,t} \\ G_t &= G_{d,t} + G_{f,t} \text{ же } G_{d,t} = G_t - G_{f,t} \end{aligned} \quad (3)$$

$$Y_t = (C_t - C_{f,t}) + (I_t - I_{f,t}) + (G_t - G_{f,t}) + X_t$$

$$Y_t = C_t + I_t + G_t + (X_t - C_{f,t} - I_{f,t} - G_{f,t})$$

$$M_t = C_{f,t} + I_{f,t} + G_{f,t} \text{ жана } NX_t = X_t - M_t$$

$$Y_t = C_t + I_t + G_t + NX_t \text{ же } NX_t = Y_t - (C_t + I_t + G_t) \quad (4)$$

Бул жерде d – ички экономиканы билдирсе, f – тышкы экономиканы чагылдырат жана (4) теңдемеде берилген ($C_t + I_t + G_t$) маани ички талаптын көлөмүн берүүдө. Бирок бул жерде ички талапта чет өлкөдө өндүрүлгөн товарларга дагы суроо талаптын көлөмү берилгендиги үчүн, бул көлөмдөн импорттун маанисин чыгаруу зарыл. Ал эми ($C_t + I_t + G_t - M_t$) көрсөткүчүнүн мааниси Ички дүң продуктунун чет өлкөлүктөрдүн же экспорттун маанисин эске албаган көлөмүнө тең болгондугун айтуу мүмкүн. Акчалай которуулардын ички өндүрүшкө болгон талап менен байланышын анализдөө максатында жогоруда түшүндүрүлгөн Кечигүүсү таралган авторегрессиялык моделди колдонуу ылайык экендигин айтуу мүмкүн жана бул моделдин көрүнүшү төмөндө берилген:

$$\begin{aligned} \Delta(C + I + G - M)_t \\ = \gamma_1 + \sum_{i=1}^p \varphi_{1i} \Delta(C + I + G - M)_{t-i} + \sum_{i=0}^q \theta_{1i} \Delta R_{t-i} + \tau_1 (C + I + G - M)_{t-1} \\ + \tau_2 R_{t-1} + v_{1,t} \end{aligned} \quad (5)$$

$$\Delta R_t = \gamma_2 + \sum_{i=1}^p \varphi_{2i} \Delta R_{t-i} + \sum_{i=0}^q \theta_{2i} \Delta (C + I + G - M)_{t-i} + \tau_1 R_{t-1} + \tau_2 (C + I + G - M)_{t-1} + v_{2,t}$$

Бул жерде R_t акчалай которууларды билдирүүдө жана (5) модел Чек тестинин негизинде бааланып, Кыргызстандын ички өндүрүшүнө болгон талап менен чет өлкөдөн келген акчалай которуулардын кыска жана узак мөөнөт таасирлери изилденүүдө.

Моделде колдонулган маалыматтардын баардыгы 2005-жылдын биринчи чейрегинен тартып 2015-жылдын үчүнчү чейрегине чейин КР Улуттук статистикалык комитетинен алынган жана чейректтик орточо сомдун АКШ долларына карата алмашуу курсуна бөлүү жолу менен, маалыматтардын баардыгы доллардын негизинде жана логарифмалык мааниде берилген.

3 Моделдердин жыйынтыктары жана талданышы

Акчалай которууларынын экономикалык өсүү менен түз байланышы

Акчалай которуулардын жана анын экономикалык өсүүгө таасири эки моделдин негизинде текшерилген. Биринчи модел акча которуулардын Ички дүң продуктусуна тикелей таасирин аныктоого багытталган, жана жогоруда берилген кечигүүсү таралган авторегрессиялык (1) теңдеме эң кичине квадраттар методу менен баалаанган.

ARDL моделинин балоонун эң негизги шарттарынын катарында, алмашуучуларынын баштапкы катарда же биринчи айырманын катарында стационардуу болуусу; тактап айтканда колдонулган өзгөрүүчүлөр эчкандай жагдайда экинчи айырманын катарында стационардуу болбош керек. Ал үчүн биринчиден дисперсияда стационардуу кылуу максатында бул өзгөрүүчүлөрдүн логарифмасы алынган, андан соң мезгил факторлорунун таасирин жокко чыгаруу максатында Eviews программасынын `tramo` функциясы колдонулган. Дисперсияда стационардуулук камсыз кылынгандан кийин, Ички дүң продуктусу жана акча которууларына Кеңейтилген Дики-Фуллер тести колдонулган жана натыйжасында ар биринин биринчи айырмасынын стационардуу болгондугу жана ARDL моделине колдонууга ылайык экендиги аныкталган.

ARDL модели көз каранды жана көз карандысыз өзгөмөлөрдүн динамикалык модели, башкача айтканда бул алмашуучулардын кечигүүсү менен бирге түзүлөт. Ал эми алмашуучулардын кечигүү мөөнөтү же узактыгы моделди балоо критерийлеринин негизинде аныкталат, ал үчүн Акаике информациялык критерийин колдонууга болот. ИДП жана акчалай которуулардын бирбирлерине болгон таасирин аныктоо максатында эки ARDL модели Акаике информациялык критерийдин негизинде 156 модел балоого алынган жана эң жакшы моделдер катары акча которуулардын ИДПга таасирин изилдеген ARDL(3,2) жана ИДПнун акча которууларга таасирин изилдеген ARDL(7,0) моделдери болуп, анын негизинде ARDL(3,2) жана ARDL(7,0) моделдеринин детерминация коэффициенттеринин (R^2) жогоруу болгондугу жана F-статистикасынын маанилүүлүгү, бул моделдердин шайкештигин көрсөтөт.

Ошондой эле моделдин шайкештигин текшерүүдө колдонулган экинчи негизги параметр бул бааланган моделдин калдыктарын анализдөө болуп эсептелет. Моделдин калдыктары көз карандысыз, туруктуу дисперсияга ээ жана орточо нөлгө барабар болуусу зарыл. Ал үчүн ARDL(3,2) жана ARDL(7,0) моделдери кошумча Бройш-Годфри сериалдуу корреляция LM тести, Бройш-Паган-Годфри Гетероскедастика жана Рамсей тесттери менен текшерилген. Бул тесттердин натыйжасында моделдердин калдыктарында автокорреляция жана гетероскедастикалуулук жок экендиги жана моделдин жалпысынан туура түзүлгөндүгү аныкталган.

Ошону менен бирге убакыт катарларынын анализинде кеңири колдонулган жана маанилүү болгон тесттердин катарында Q-статистика коррелограммасы орун алат. Бул тестин жыйынтыгында дагы бааланган моделдердин калдыктары анализделет, жана автокорреляция коэффициенттери маанилүүлүк чектеринен чыкпаса, анда моделдердин шайкештиги жана моделдин жыйынтыктарынын эффективдүүлүгүн, ишенимдүүлүгүн көрсөтөт. ARDL(3,2) жана ARDL(7,0) моделдеринин Q-статистикакоррелограммалары негизинде бул бааланган моделдердин акча которууларынын экономикалык өсүү менен байланышын талдоого ылайык экендиги тастыкталган.

ARDL моделдеринин жалпы текшерүүдөн өткөргөн соң, экономикалык өсүү менен акча которуулардын узак мөөнөттө байланышкандыгын же башкача айтканда коинтеграциялангандыгын Чек тестинин (Bound test) негизинде аныкталат. Төмөндө берилген таблицада ARDL(3,2) жана ARDL(7,0) моделдеринин Чек тестинин жыйынтыктары берилген. Бул жыйынтыктарга ылайык ARDL(3,2) моделдин F-статистикасы 5 % критикалык мааниден жогору болгондугу үчүн “узак мөөнөттө өзгөрмөлөр арасында байланыш жок” деген нөлдүк гипотизаны четке кагат, башкача айтканда акча которуулары узак мөөнөттө Ички дүң продуктусуна таасирин тийгизет.

Көз каранды алмашуучу	Түшүндүрүүчү өзгөрмө	F-стат.	95% крит. чектер		Коинтеграция
			I(0)	I(1)	
ИДП Δlg_sa_t	Акча которуулары lr_sa_{t-j}	9.338409	4.94	5.73	Бар
Акча которуулары Δlr_sa_t	ИДП lg_sa_{t-i}	4.691597	4.94	5.73	Жок

Таблица 1. Коинтеграциянын чек тестери

Ал эми ARDL(7,0) моделдин F-статистикасы 5 % критикалык мааниден төмөн болгондугу үчүн “узак мөөнөттө өзгөрмөлөр арасында байланыш жок” деген нөлдүк гипотизасын четке кагалбайт жана ИДП узак мөөнөттө акча которууларына таасирин тийгизбейт.

Көз каранды өзгөрүүчү: LG_SA

ARDL коинтеграциясы жана узак мөөнөт формасы

Өрнөк: 2005M04 2015M12

Байкоолордун саны: 129

Тандалган модел: ARDL(3, 2)

КОИНТЕГРАЦИЯЛАНГАН ФОРМАСЫ				
Өзгөрүүчү	Коэффициент	Ст.ката	t-статистикасы	Ыктымал.
D(LG_SA(-1))	-0.258494	0.078856	-3.278050	0.0014
D(LG_SA(-2))	0.112305	0.077956	1.440608	0.1523
D(LR_SA)	0.101825	0.032060	3.176089	0.0019
D(LR_SA(-1))	0.066728	0.034885	1.912788	0.0581
CointEq(-1)	-0.232134	0.054773	-4.238094	0.0000
Cointeq = LG_SA - (0.5350*LR_SA + 10.0229)				
УЗАК МӨӨНӨТ КОЭФФИЦИЕНТТЕРИ				
Өзгөрүүчү	Коэффициент	Ст.ката	t-статистикасы	Ыктымал.
LR_SA	0.534970	0.026222	20.401788	0.0000
C	10.022946	0.483538	20.728357	0.0000

Таблица 2. ARDL Моделинин негизинде акча которуулардын ички дүң продуктусуна кыска жана узак мөөнөттөгү таасиринин бааланышы

Демек, экономикалык өсүү жана акчалай которууларынын байланышы бир тараптуу болгондугу, тактап айтканда акчалай которуулары экономикалык өсүүгө таасирин тийгизгендигин, ал эми ИДПнун акчалай которууларына таасирин тийгизбегендиги аныкталган. Жогоруда берилген таблицадa ARDL(3,2) моделинин негизинде акчалай которуулардын экономикалык өсүүгө кыска жана узак мөөнөттөгү таасири берилген. Бул жыйынтыктардын негизинде кыска мөөнөттө акчалай которууларындагы өзгөрүүлөр Ички дүң продуктусун орточо 4 айда таасирин тийгизет. Ал эми узак мөөнөттө акчалай которууларындагы 1% көбөйүүсү Ички дүң продуктусун 0,535 % жогорулатат.

Акчалай которуулардын экономикалык өсүү менен кыйыр байланышы

Мигранттардын акчалай которууларынын узак мөөнөттө экономикалык өсүүгө тийгизген оң таасирин, бул эки өзгөрмөлөрдүн ортосундагы илимий адабиятта берилген бир нече байланыш каналдардын негизинде түшүндүрүү мүмкүн. Акчалай которуулар экономикалык дүң продуктусун калыптандырган факторлорго, үй-чарбаларынын керектөө чыгымдарына жана капиталга инвестициясына, жалпы импорт, экспорт көлөмүнө тикелей таасирин тийгизүүдө, жана натыйжада экономикалык өсүүгө түрткү болууда. Көптөгөн илимий изилдөөлөрдүн натыйжасында акчалай которуулар үй-чарбаларынын керектөө чыгымдарын, физикалык жана адамдык капиталга, окуу, дең соолукка сарпталган каражаттардын көлөмүн жогорулатууда экендиги аныкталган (Airola, 2007; Rivera & González, 2016; Adams & Cuesuecha, 2010). Ошону менен бирге акчалай которуулар жаңы ишканаларды ачууда, экспортту көбөйтүүдө таасирдүү экендигин айтуу мүмкүн. Акчалай которуулар жалпысынан Кыргызстандын экономикалык өсүүсүнө узак мөөнөттө оң салымын кошконгудун ARDL моделинин негизинде аныкталгандыгын, ал эми акчалай которуулардын Ички дүң продуктусуна кыйыр таасирин аныктоо максатында Бир учурдуу тендемелер системасынын модели бааланган жана төмөндө таблицадa жыйынтыктары берилген.

Бул моделдердин бир учурдуулугу жана тендемелердин аныкталышы Хаусман тестинин жана аныктоочу тестердин жардамы менен анализденген жана үч басамактуу эң кичине квадраттар методу менен (3) моделдер бааланган. Башкача айтканда, Бир учурдуу тендемелер системасынын идентификация жана Хаусман бир учурдуулук тестеринин жыйынтыктары боюнча, бул моделдер системасын, өзгөрмөлөрдүн эндогендик өзгөчөлүгүнөн улам, колдонуу туура экендиги аныкталган. Ал эми структуралык моделдердин баардыгы статистикалык жактан маанилүү жана R2 маанисинин жогору болгондугун айтуу мүмкүн жана ошондой эле жалпы системанын калдыктарынын номалдуу таркалышы менен сериалдуу корреляциясынын жоктугу жөнүндөгү нөлдүк гипотезасы кабыл алынган.

Бир учурдуу тендемелер системасынын жыйынтыгы боюнча акчалай которуулардын экономикалык өсүүгө статистикалык жактан маанилүү кыйыр таасири эки негизги жол аркылуу аныкталган. Тактап

айтканда акчалай которуулар үй-чарбаларынын керектөө чыгымдарына жана импортко таасирин тийгизүүдө. Акчалай которуулардагы 1 % өсүү үй-чарбаларынын керектөө чыгымдарын 0,07 % жана импорттун көлөмүн 0,05 % көбөйтүүдө. Ал эми моделдин жыйынтыктарынын негизинде керектөө чыгымдарынын жана импорттун Ички дүң продуктусуна кошкон салымын эске алганыбызда, акчалай которуулардын экономикалык өсүүгө жалпысынан оң таасирин тийгизүүдө экендиги айтуу мүмкүн. Тактап айтканда, акчалай которуулардын жалпы экономикалык өсүүгө болгон таасирин төртүнчү тендеменин натыйжасында көрүү мүмкүн, жана Ички дүң продуктусунун өсүүсүнө керектөө чыгымдары таасирин тийгизип жатса, импорттун көлөмү аны олутту түрдө азайтуусу менен бирге акчалай которуулар жалпысынан экономикалык өсүүгө керектөө чыгымдары оң таасирин, ал эми импорт аркылуу терс таасирин тийгизгендиги тууралуу жыйынтык чыгаруу мүмкүн.

Балоо методу: Үч-басамактуу эң кичине квадраттар методу

Өрнөк: 1993 -2014

Байкоолордун саны: 21

Жалпы системанын байкоолордун саны: 84

Көз каранды өзгөрүүчү:	Көз карандысыз өзгөрүүчүлөр	Коэффициент	Ст.ката	t-стат.	Ыктымал.
Керектөө чыгымдары	Константа	3.0662	1.5525	1.9750	0.0524
	Керектөө чыгымдары _{t-1}	0.7994	0.0858	9.3118	0.0000
	Акчалай которуулар	0.0714	0.0211	3.3869	0.0012
Инвестиция	Константа	-3.8539	4.1555	-0.9274	0.3570
	Акчалай которуулар	0.0246	0.0382	0.6429	0.5225
	ИДП	0.5038	0.3895	1.2934	0.2003
	Туруктуу капитал _{t-1}	0.6306	0.2223	2.8367	0.0060
Импорт	Константа	-4.0316	1.8631	-2.1639	0.0340
	ИДП	0.7862	0.1685	4.6670	0.0000
	Акчалай которуулар	0.0528	0.0201	2.6215	0.0108
	Импорт _{t-1}	0.3414	0.1026	3.3283	0.0014
ИДП	Константа	0.6804	0.4183	1.6267	0.1085
	Керектөө чыгымдары	0.8767	0.0960	9.1324	0.0000
	Инвестиция	0.1937	0.0272	7.1271	0.0000
	Импорт	-0.6355	0.0793	-8.0156	0.0000
	Экспорт	0.3953	0.0390	10.1444	0.0000
	Мамлекеттик чыгымдар	0.1764	0.0884	1.9952	0.0501
Системанын калдыктарын автокорреляциясынын Портмонто тести		Q-стат.	7.7595	Ыкт.	0.9444
Системанын калдыктарынын нормалдуулук тести		Jarque-Bera	36.8410	Ыкт.	0.9751
			R ²	Дарбин-Уотсон ст.	
$lc = c(1) + c(2)*lc(-1) + c(3)*lrem$			0.9501	2.1451	
$linv = c(4) + c(5)*lrem + c(6)*lgdp + c(7)*lfixed(-1)$			0.9445	1.5585	
$lim = c(8) + c(9)*lgdp + c(10)*lrem + c(11)*lim(-1)$			0.9810	1.6489	
$lgdp = c(12) + c(13)*lc + c(14)*linv + c(15)*lim + c(16)*lex + c(17)*lgov$			0.9995	2.2968	

Таблица 3. Бир учурдуу теңдемелер системасынын жыйынтыктары

Бул жыйынтыктар менен бирге акчалай которуулар инвестициянын калыптанышына таасирдүүлүгүнүн жокко эсе экендигин жана Кыргызстандын мисалында акчалай которуулардын керектөө чыгымдарына сарпталгандыгын айтуу менен бирге акчалай которуулардын инвестицияга тартуу жолдорун көбөйтүү жана керектөө чыгымдарынын импорттолгон товарларга эмес ички экономикада өндүрүлгөн продуктуларга багыттоо максаты аркылуу акча которуулардын экономикалык өсүүгө оң таасирин көбөйтүү мүмкүнчүлүгүн белгилеп кетсек болот.

Акчалай которуулардын ички товар – кызмат талабына таасири

Кыргызстандын мисалында акчалай которуулардын экономикалык өсүү менен байланышынын анализин жүргүзгөн илимий иштердин көбүндө акчалай которуулар экономикалык өсүүгө керектөө чыгымдары аркылуу позитивдүү таасирин тийгизгендиги (Айтымбетовдун, 2006; Сулайманова, 2011), бирок ошол эле учурда импорттолгон товарларга сарпталып жаткандыгы жана чет өлкөлүк мамлекеттерге акчалай которуулардын агылып кетүүдө экендиги белгиленген (Акмолдоев жана Будаичиева, 2012; Сулайманова, 2012; Атабаев ж.б., 2014). Бул изилдөөлөрдө акчалай которуулардын керектөө чыгымдарына таасирин тийгизип жатканы менен, көп бөлүгүнүн импорттолгон товарларга сарпталып жаткандыгынын негизинен импорттун көлөмү менен акчалай которуулардын статистикалык маанилүү байланышы менен түшүндүрүлүүдө. Жогорудагы эмпирикалык анализдердин жыйынтыгы боюнча дагы акчалай которуулардын эки негизги жол менен, керектөө чыгымдары жана импорт аркылуу экономикалык өсүүгө таасирин тийгизгендигин аныкталган. Ал эми бул бөлүмдө акчалай которуулардын керектөө чыгымдарына тийгизген оң таасирин канчалык деңгээлде реалдуу түрдө экономикалык өсүүгө себеп

болууда экендиги аныктоо максаты коюлууда. Бул максатка жетүү үчүн, акчалай которуулардын Кыргызстандын жалпы ички өндүрүшкө болгон талабына же ички товар жана кызматтарга талабына таасири (25) тендемени же ARDL моделин балоо менен изилденет. Бул моделди балоонун натыйжасында акчалай которуулардын ички жана тышкы товар жана кызматтарга болгон талапка узак мөөнөттө таасир тийгизгендиги аныкталган.

Көз каранды алмашуучу	Түшүндүрүүчү өзгөрмө	F-стат.	95% крит. чектер		Коинтеграция
			I(0)	I(1)	
Ички товар жана кызматтарга талап ($C + I + G - M$) _t	Акчалай которуулар lr_sa_{t-j}	6.865581	4.94	5.73	Бар
Тышкы товар жана кызматтарга талап M_t	Акчалай которуулар lr_sa_{t-j}	7.7500	4.94	5.73	Бар

Таблица 4. Ички талап үчүн коинтеграциянын чек тести

Акчалай которуулардын ички жана тышкы рынокто өндүрүлгөн товар жана кызматтарга таасирин тийгизгендигин жана анын кыска мөөнөттө масштабы VAR моделинин негизинде төмөндө сүрөттө берилген. Бул моделдин жыйынтыктарына ылайык акчалай которуулардын ички товар жана кызматтарга таасиринин, тышкы товарларга болгон талапка таасиринен төмөн болгондугун көрүү мүмкүн.

График 5. Акчалай которуулардын ички жана тышкы талапка таасири, (VAR Model Impulse Response Function). Булагы: VAR Моделинин жыйынтыктарынын негизинде берилген

Ошону менен бирге, бул моделдин дисперсиясын бөлүүнүн натыйжасында (Variance decomposition) ички товар жана кызматтардагы алмашуулардын 3-4 % гана акчалай которуулардын келип чыгууда, ал эми тышкы товар жана кызматтарга талаптын өзгөрүүлөрүнүн жарымы акчалай которуулары тарабынан келип чыккандыгы тууралуу айта алабыз.

Чей рек	Ст.ката	Акчалай которуулар	Ички товар жана кызматтарга талап	Тышкы товар жана кызматтарга талап
Акчалай которуулардын дисперсиясынын бөлүнүүсү:				
1	0.1037	100.0000	0.0000	0.0000
2	0.1114	95.0174	3.6339	1.3486
3	0.1132	94.1964	3.5217	2.2819
4	0.1137	94.1091	3.5894	2.3015
Ички товар жана кызматтардын дисперсиясынын бөлүнүүсү:				
1	0.1135	1.4561	98.5439	0.0000
2	0.1254	2.8982	86.8632	10.2386
3	0.1274	4.2036	85.3813	10.4151
4	0.1276	4.2538	85.1027	10.6435
Тышкы товар жана кызматтардын дисперсиясынын бөлүнүүсү:				
1	0.1062	44.6948	0.3053	55.0000
2	0.1179	52.5302	2.5666	44.9032
3	0.1201	53.1027	2.6139	44.2834
4	0.1207	53.3672	2.6435	43.9893

Таблица 5. VAR Моделинин дисперсиясынын бөлүнүүсү (VAR Model Variance Decomposition)

Эмпирикалык анализдердин негизинде акчалай которууларынын Кыргызстандын экономикалык өсүүсүнө узак мөөнөттө оң таасирин тийгизгендиги аныкталган. Экономикалык өсүүгө акчалай которуулар жеке керектөө чыгымдары аркылуу таасирин тийгизгени менен, бул каражаттардын чет өлкөдө өндүрүлгөн товар жана кызматтардын талабынмаанилүү өлчөмдө көбөйткөндүгү аныкталган. Бирок ошол эле учурда акчалай которууларынын ички экономикада өндүрүлгөн товар жана кызматтарга талабынын, аз өлчөмдө болсо дагы, көбөйүүсүнө себеп болгондугун дагы белгилеп кетсек болот. Жалпысынан акчалай которууларынын учурда макроэкономикалык деңгээлде инвестициянын көбөйүүсүнө алып келбегендиги, жеке керетөө чыгымдарына сарпталып жаткандыгы жана чет өлкөдө өндүрүлгөн товар жана кызматтарга талапты күчөтүүдө экендиги аныкталган. Бул жыйынтыктар менен бирге акчалай которууларынын ички өндүрүшкө болгон позитивдүү таасири дагы тастыкталган жана

акчалай которууларынын импортту алмаштыруучу өндүрүштөргө жана инвестицияга карай буруу сунушун берүү мүмкүн.

4 Корутунду

Бул илимий иште Кыргызстанга которулган акчалай которуулардын экономикалык өсүүгө тийгизген таасирин эмпирикалык жол менен изилдөөнүн натыйжасында табылган жыйынтыктар төмөндөгүдөй:

- Акчалай которуулар менен Ички дүң продуктусунун кыска жана узак мөөнөттө байланышы аныкталган.
- Акчалай которуулар керектөө чыгымдарын көбөйтүүдө жана ошону менен бирге ИДПнун көлөмүн көбөйтүүдө.
- Акчалай которуулар керектөө чыгымдарын арттыруу менен бирге импорттун дагы көлөмүн көбөйтүүдө.
- Акчалай которуулары жалгыз гана тышкы товар жана кызматтарга болгон талапты көбөйтпөстөн, Кыргызстанда өндүрүлгөн товар жана кызмыттардын көлөмү менен аз мааниде болсо дагы статистикалык маанилүү өлчөмдө байланышы тастыкталган.

Библиография

- Aggarwal, R., A. Demircuc-Kunt, and M. Peria. 2006. "Do Workers' Remittances Promote Financial Development?" in World Bank Policy Research Working Paper Washington, D.C.
- Ahmed, H.A., Uddin, Md.G.S., (2009) "Exports, Imports, Remittance and Growth in Bangladesh: An Empirical Analysis", Trade and Development Review, V.2, Iss. 2, 79-92
- Ahmed, J., Zaman, K., & Shah, I. A. (2011). An empirical analysis of remittances-growth nexus in Pakistan using bounds testing approach. Journal of Economics and International Finance, 3(3), 176.
- Aitymbetov, S. (2006). Emigrant remittances: Impact on economic development of kyrgyzstan. Kyrgyzstan, The Economic Policy Institute.
- Atabaev, N., Atabaeva, G., & Baigonushova, D. (2014). Economic Growth and Remittances Inflow: Empirical Evidence from Kyrgyz Republic.
- Barajas, A., Chami, R., Fullenkamp, C., Gapen, M., & Montiel, P. J. (2009). Do workers' remittances promote economic growth? IMF Working Papers, 1-22.
- Blouchoutzi, A., & Nikas, C. (2014). Emigrants' remittances and economic growth in small transition economies: The cases of Moldova and Albania. Journal of Economics and Business, 17(2).
- Castaldo, A., Reilly, B., (2007) "Do migrant remittances affect the consumption patterns of Albanian households?", South-eastern Europe journal of economics, 1, 25-54
- Castillo-Ponce, R. A., de Lourdes RODRIGUEZ-ESPINOSA, M., & Garcia-Meneses, E. (2011). The Importance Of Macroeconomic Conditions On Remittances In The Long-Run And In The Short-Run: The Case Of Mexico. Applied Econometrics and International Development, 11(1).
- Das, A. (2009). "The Effect of Transfers on Investment and Economic Growth: Do Remittances and Grants Behave Similarly?". Memo, University of Manitoba.
- Datta, K., & Sarkar, B. (2014). Relationship between Remittances and Economic Growth in Bangladesh: An Econometric Study. Available at SSRN 2375991.
- del Rey Poveda, A. (2007). Determinants and consequences of internal and international migration: The case of rural populations in the south of Veracruz, Mexico. Demographic Research, 16(10), 287-314.
- Diaz, V. Analysis of the effect of remittances on economic growth using path analysis. University of Texas-Pan American.SWDSI Proceedings Paper S752.
- Glytsos, N. P. (2005). The contribution of remittances to growth: A dynamic approach and empirical analysis. Journal of Economic Studies, 32(6), 468-496.
- Jackman, M., Craigwell, R., & Moore, W. (2009). Economic volatility and remittances: evidence from SIDS. Journal of Economic Studies, 36(2), 135-146.
- Javid, M., Arif, U., & Qayyum, A. (2012). Impact of remittances on economic growth and poverty. Academic Research International, 2(1), 433.
- Koay, Y. Y., & Rahman, U. A. (2013). The Nexus Between Worker Remittances and Economic Growth in Malaysia.Proceeding Perkem VIII, JILID 1, 507 – 515
- Muhammad, M., & Ahmed, J. (2009). Dynamic impact of remittances on economic growth: A case study of Pakistan. Forman Journal of Economic Studies, 5, 59-74.